

The Principles of Moral Education in Imam Mohammad Ghazali's Educational Opinions

S. Asvadi¹, M. Safari Ph.D.^{2*}, H. Fakoori Hajiyar Ph.D.², A. Bayani Ph.D.², M. Naderi Ph.D.³

1. Ph.D. Student of Curriculum Planning, Dept. of Educational Sciences, Azad Shahr Branch, Islamic Azad University, Azad Shahr, Iran.

2. Dept. of Educational Sciences, Azad Shahr Branch, Islamic Azad University, Azad Shahr, Iran.

3. Dept. of Philosophy, Azad Shahr Branch, Islamic Azad University, Azad Shahr, Iran.

Abstract

Background: Philosophers have always been the most fruitful factor in the process of education with their educational opinions and their goals and objectives, as well as by challenging other educational thoughts, in a way that even today, for the appointment and selection of educational methods, some He accepted the philosophical foundations. The purpose of this article is to investigate the method of moral education in Imam Mohammad Ghazali's educational opinions.

Conclusion: The results of the study of Ghazali's educational opinions showed that the method of moral education from his point of view is 1- The principle of universality of education 2- The principle of the immortality of society 3- The principle of human rights 4- The principle of trimming the environment 5- The principle of responsibility 6- The principle of mutual influence on each other 7 - The principle of community-oriented 8- The principle of equality and equality 9- The principle of gradualness 10- The principle of individuality 11- The principle of activity.

Key words: Moral Education, Society, Imam Mohammad Ghazali

***Corresponding Author:** M. Safari, Dept. of Educational Sciences, Azad Shahr Branch, Islamic Azad University, Azad Shahr, Iran. Email: maryam.safari.dr@gmail.com

How to cite: S. Asvadi, M. Safari, H. Fakoori Hajiyar, A. Bayani, M. Naderi. The principles of moral education in imam mohammad ghazali's educational opinions. Ethics in Science and Technology. 2024,19(2): 95-100.

Copyright © 2024 Authors. Published by Iranian Association for Ethics in Science and Technology. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International license. (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>). Non-commercial uses of the work are permitted, provided the original work is properly cited

اصول تربیت اخلاقی در آرای تربیتی امام محمد غزالی

سمیه اسودی^۱، دکتر مریم صفری^{۲*}، دکتر حسین فکوری حاجی یار^۲، دکتر علی اصغر بیانی^۲
دکتر محمد مهدی نادری^۳

۱. دانشجوی دکتری برنامه ریزی درسی، گروه علوم تربیتی، واحد آزاد شهر، دانشگاه آزاد اسلامی، آزاد شهر، ایران.

۲. گروه علوم تربیتی، واحد آزاد شهر، دانشگاه آزاد اسلامی، آزاد شهر، ایران.

۳. گروه فلسفه، واحد آزاد شهر، دانشگاه آزاد اسلامی، آزاد شهر، ایران.

(تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۲/۰۲، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۴/۰۴)

چکیده

زمینه: فیلسوفان با عرصه نظرات تربیتی - آموزشی خود و هدف ها و غایات آن و نیز با به چالش کشیدن تفکرات تربیتی دیگر، همواره ثمربخش ترین عامل بر جریان تربیت بوده اند به شیوه ای که امروزه نیز برای انتصاب و گزینش شیوه های آموزشی باید بعضی از پایه های فلسفی را قبول کرد. هدف از این مقاله بررسی روش تربیت اخلاقی در نظرات تربیتی امام محمد غزالی است.

نتیجه گیری: نتایج بررسی نظرات تربیتی غزالی نشان داد که روش تربیت اخلاقی از نگاه او عبارتند از: ۱- اصل عمومی بودن آموزش ۲- اصل جاودانگی جامعه ۳- اصل حقوق انسانها ۴- اصل پیرایش محیط ۵- اصل مسئولیت ۶- اصل تأثیر متقابل بر هم ۷- اصل جامعه محوری ۸- اصل مساوات و برابری ۹- اصل تدریج ۱۰- اصل تفرّد ۱۱- اصل فعالیت.

کلیدواژگان: تربیت اخلاقی، جامعه، امام محمد غزالی

سر آغاز

دفتر بین المللی تعلیم و تربیت، در طول پنجاه سال و اندی که از احداث آن می گذرد گامهای بلندی در سبب هشدار دادن به اهل دنیا برداشته است و حاصل گرده همایی هایی که هر دو سال یکبار در مقر خود، شهر ژنو تشکیل می دهد، به صورت پیشنهاداتی در اختیار کشورهای عضو گذاشته است. از سال ۱۹۴۵ و احتمالاً به دنبال اعلان خطری که تا آن تاریخ دوبار به شکل "جنگ بین الملل"^۱ به صدا درآمده بود، مؤسسه بین المللی دیگری با عنوان "سازمان فرهنگی و تربیتی و علمی ملل متحد" یا "یونسکو"^۲ تشکیل شد تا بر شیوه تعلیم و تربیت کلی جهانیان به عنوان اعضای این اجتماع بزرگ بررسی کند. یونسکو نیز اکنون در تمام جهان دست به اقدامات گسترده ای زده و چند طرح آزمایشی آن نیز در اصفهان و دزفول اجرا شده است. سرانجام، سازمان ملل متحد در جلسه عمومی مورخ دهم دسامبر ۱۹۴۸ خود، اعلامیه جهانی حقوق بشر را به تصویب رسانیده که در ماده ۲۶ آن حقوق تعلیم و تربیت اشخاص مورد قبول کشورهای عضو سازمان قرار گرفته است (۳).

تعلیم و تربیت^۱ از کارها و امور انسانی است که به علت نقش مشخص آن در تمامی امور زندگی انسان اهمیت بی نهایتی یافته و این نکته توجه دانشمندان متفاوت غربی و شرقی قرار گرفته و هر کس به زبانی بر آن تاکید کرده است. دشواری و چند بعدی بودن تعلیم و تربیت پرداختن به آن را چه در میزان نظری و چه در میزان عملی به کاری مهم و بی ماندنی تبدیل کرده است. مشخص است که در ناحیه تعلیم و تربیت یکی از اثر گذارترین و در عین حال مشکل ترین بحث ها، تربیت اجتماعی بار آوردن کودکان است که از قدیم مورد توجه دانشمندان مختلف قرار گرفته است، بنابراین پرداختن به بحث های مربوط تربیت و به پیرو آن تربیت اجتماعی از جایگاه بالایی برخوردار است (۱ و ۲). ارزش تعلیم و تربیت انسان نگرش انسان دوستان را نیز به خود جلب کرده و به اقدامات بسیاری در سطح بین المللی صورت گرفته است. از جمله در سال ۱۹۲۹ به تلاش گروهی از علاقه مندان به مسئله تعلیم و تربیت، مرکزی تحت عنوان *BIE* با "دفتر بین المللی تعلیم و تربیت" برپا شد و به معاوضه نتایج پژوهشها و تجربیات مربوط به تعلیم و تربیت در تمام دنیا، بین کشورهای عضو پرداخت.

دست اندرکاران تعلیم و تربیت نتیجه ای نمی دهد. در این بین میان دلسوزی و کوشش خردمندان و نظریه پردازان و دانشمندان قابل تشکر است. تقریباً همه مکتب ها و دیدگاه های فکری، قسمتی از دقت خود را به تربیت معطوف داشته اند. یکی از راه های شناسایی میزان کارآمدی هر نظریه می تواند نوع نگرش آن به رکن های این موضوع از جمله مبانی، اصول و هدف ها تربیت باشد. آگاهی یافتن به وجه مشترک و از بین بردن سطوح تفرق تا حد ممکن از جمله اقداماتی است که می تواند صحنه معاوضات علمی و ارزیابی نظریه های تربیتی جوامع متفاوت را فراهم سازد؛ چه اینکه ابناى انسان همواره باید درصدد شریک شدن در فکر یکدیگر باشند و جوهر گرانبهای زمان را صرف تعقل و تفکر برای باز شدن در کارهایی کنند که هنوز توسط دیگران گشاده نشده است - بدین لحاظ آگاهی از نظریه های گوناگون تربیتی در ابعاد مختلف، می تواند به این مهم کمک کند (۸ و ۹). همیشه میان دانشمندان صاحب نظر و انسانهای عادی در فهم ماهیت تربیت تفاوت عقیده وجود دارد، با این وجود، همه آنها، آن را امری لازم و حیاتی می دانند. در خصوص اختلاف دیدگاه ها می تواند ما را در تشخیص رویکرد و رفع ابهام و عدم اختلاف بین آنها یاری سازد (۱۰).

در این جهت دانشمندان مهمترین نقش را در گردآوری مکاتب ایفا کرده اند. آنان با عرضه نظام خاصی که برگرفته از چگونگی استدلال شان به جهان هستی و انسان بوده است فهمیدن بیان نظرات تربیتی خود برآمده اند. در واقع دانشمندان با عرضه نظرات تربیتی - آموزشی خود و هدف ها و غایات آن و نیز با به چالش کشیدن افکار تربیتی دیگر، همواره اثرگذارترین عامل بر جریان تربیت بوده اند به روشی که امروزه نیز برای انتخاب و گزینش شیوه های آموزشی باید بعضی از پایه های فلسفی را قبول کرد (۱۱).

با توجه به آنچه تبیین شد یکی از این الگوهای اصیل در باب تربیت اخلاقی در میان دانشمندان مسلمان و ایرانی دیدگاه غزالی است. امام محمد غزالی از دانشمندان بزرگ ایرانی - اسلامی است که در نیمه دوم قرن پنجم و سالهای اولیه قرن ششم هجری قمری می زیست (۱۲). او در اغلب رشسته علوم اسلامی از جمله فقه، اصول، کلام، حدیث، تفسیر، عرفان و... در زمان خود سرآمد روزگار بود و اثرگذاری او در فکر و فرهنگ اسلامی^۷ نه تنها هنوز هم در جوامع مسلمان دوام دارد، بلکه توسعه جهانی نیز یافته است؛ چنانکه سوروکین درباره غزالی می گوید: "تمدنهای انسانی^۸ که متاسفانه زیاد نیست، هر یک قادر هستند اشخاص بسیار محدودی را با دید پر جلال و جامعی نظیر غزالی، پرورش دهند. غزالی یکی از اشخاص بسیار محدودی است که هر مدنی در حد کمال رشد معنوی خود، قادر به پرورش آنها است. او به ایران تعلق ندارد، بلکه متعلق به انسانیت است" (۱۳).^۹ مبحثهایی که او در زمینه علم النفس بیان کرده، سبب شده تا بعضی او را پیشین و پیشرو روانشناسی اسلامی بخوانند (۱۴). صاحب نظران (۱۵) نگرانی های خود را درباره ضایع شدن اخلاق و شخصیت آموزش در کودکان و نوجوانان مورد تاکید قرار می دهند و با استفاده از نظرات تربیتی امام غزالی، سازوکارهایی در آموزش اخلاقی برای کودکان و نوجوانان تدوین

با توجه به این که در جامعه شاهد چالش های اخلاقی^۴ و پیدایش مسائلی در حوزه روابط اجتماعی هستیم و یکی از علت های این نوع مسائل وجود نقص در امر تربیت اخلاقی است؛ از این رو لازم است که با تحقیق و مطالعات فلسفی و تفکر در نظرات فیلسوفانی که به این امر دقت داشته اند، مبانی تربیت اخلاقی^۵ گردآوری شود.

بحث

تمایل به اجتماع یکی از خصوصیات بشر است که به عقیده بعضی ریشه در خلقت او دارد چنانچه درباره آن گفته اند: انسان مدنی با منش و به عقیده برخی انگیزه آن اجبار و اضطراب است همچنان که جمعی دیگر مبدأ آن را عقل و اندیشه دانسته و گفته اند: انسان با قدرت منطقی به اینجا رسیده که در مشارکت و همراهی اجتماعی بهتر می تواند از موهبتهای زندگی برخوردار شود. با این که، همه ی ما ناگزیر به حضور در جامعه هستیم و تعامل و روابط با دیگران از جمله نیازهای زندگی ماست. اما متاسفانه برای سبک حضور در جامعه و انجام تکالیف و بازگرداندن حقوق تربیت نشده ایم و حتی در فرهنگ خودی نسبت به این مشکل یعنی تربیت اجتماعی منبع های خوب زیادی وجود ندارد.

در طول تاریخ، پیامبران الهی، خردمندان، حکیمان و دانشمندان پی در پی درصدد عرضه الگوها، معیارها و راهنمایی هایی برای عمل انسانها در اجتماع بوده اند. چرا که زندگی اجتماعی، انسان را نیازمند ارتباطاتی می کند که اگر بر قاعده ی درست و معقول و مطلوب انجام نگیرد، باعث ضایع شدن حقوق دیگران شده، خوشبختی شخص و جامعه را به خطر می اندازد.

در زمانی که ما زندگی می کنیم در بیشتر جوامع به خصوص اجتماع غربی، محوریت شخص و مزایای او بیشتر از مزایای گروه و دقت به اهداف و ایده آل های گروهی خودنمایی می کند و تناقض مزایا و اختلافهای ناشی از آن، همچنان رو به افزایش است و همین امر سبب انواع شرارتها و مشکلات اجتماعی از قبیل جنگ، خشونت، ظلم و تعدی، فرار از قانون و... شده است. به گفته افلاطون وقتی مزایای شخصی در بین نباشد، مشاجره و تعدی از میان برمی خیزد (۴).

توجهی خیلی کم به تمام مشکلات اجتماعی، ما را متوجه امر مهم تربیت می کند. جریانی که به ظاهر شخص را نشانه می رود ولی، در واقع با تمام ابعاد وجودی انسان سروکار دارد. چون بسیاری از فضیلت ها و شایستگی های انسان در جامعه شکفته می شود و نیز بسی از احتیاج های او توسط دیگران برآورده می گردد، به این دلیل تربیت اخلاقی به عنوان یکی از عملکردهای مهم تربیت، چگونگی رفتار اخلاقی^۶ انسان در گروه و جامعه را بیان می کند (۵). تربیت اخلاقی از چنان جلوه ای برخوردار است که کمتر دانشمندی را می توان یافت که درباره آن اظهار نظری نکرده باشد و بعضی نیز دقت به آن را حتی از ابعاد شخصی تربیت مهمتر دانسته اند. بنابراین تربیت تنها غایت آسمانی ندارد، بلکه به همه خصوصیات زندگی انسان، توجه دارد (۶ و ۷). بنابراین می توانیم بگوییم که تربیت اخلاقی در جامعه تجلی و ظهور دارد و بدون وجود بستر و زمینه ی مناسب، سختی های مریبان و

و عوامل فراطبیعی چون؛ خواست حضرت حق و فرشتگان و وحی نیز از عوامل دخیل در تربیت و سرنوشت انسان است و بدون آنها نمی توان در تربیت راستین ره به جایی برد. از نظر وی محیط اطراف کودک باید بسان مدینه فاضله باشد. جهتگیری تعلیم و تربیت و برنامه ریزی آموزش و پرورش باید مدینه فاضله باشد (۱۷).

اصل مسئولیت^{۱۲}: یکی دیگر از اصول تربیتی غزالی که از تحلیل محتوای کتب به دست آمد اصل مسئولیت بود. این اصل مسئولیت در جامعه را مورد تاکید دارد. از نظر غزالی امر به معروف و نهی از منکر، رکن اعظم دین و همان امر مهمی است که خداوند همه پیامبران را برای آن فرستاده است. وی امر به معروف و نهی از منکر را واجب کفایی می خواند از نظر وی محتسب کسی است که حسبه را اقامه می کند و امر به معروف و نهی از منکر است. کسی است که از منکر باز داشته یا به معروف خوانده می شود. شرط اول آن است که، فعلی که از آن باز داشته می شود باید در حق وی منکر به شمار آید، دوم آنکه، لازم نیست مکلف باشد، سوم آنکه تمیز هم در حق او شرط نیست (۱۸).

اصل تاثیر متقابل افراد بر هم: یکی دیگر از اصول تربیتی غزالی که از تحلیل محتوای کتب به دست آمد اصل تاثیر متقابل افراد بر هم بود. این اصل از سه زیر طبقه شامل نقش پذیری، تغییر پذیری و تاثیر متقابل ظنهر و باطن تشکیل شده است. از نظر غزالی همه آسایش های جهان و هر چه در آن است به آن مشغول می شود و از آن خودداری می کند، بلکه چیزهایی که برعکس سرشت است به علت عادت - سرشت گردد. از نظر وی قابل تغییر بودن اخلاق و نقش خلق در تعلیم و تربیت است. همچنین روح بر بدن اثر می کند و هر چه از بدن سر زند در دل موثر افتد (۱۷).

اصل جامعه محوری تربیت^{۱۳}: یکی دیگر از اصول تربیتی غزالی که از تحلیل محتوای کتب به دست آمد اصل جامعه محوری تربیت بود. این اصل از سه زیر طبقه شامل آداب اجتماعی، آداب همسررداری و تربیت اجتماعی افراد تشکیل شده است از نظر غزالی پدر به عنوان مدیر و مدبر خانه باید مورد احترام اعضای خانواده باشد و به امر و نهی او گوش فرا دهند تا خانواده سامان بگیرد. همچنین جامعه علاوه بر این که نیازمند قانون است، به تربیت اجتماعی نیز نیازمند است (۱۷).

اصل مساوات^{۱۴}: یکی دیگر از اصول تربیتی غزالی که از تحلیل محتوای کتب به دست آمد اصل مساوات بود. از نظر غزالی هر فردی از اهالی مدینه فاضله از امکانات، داراییها و خیرات جامعه سهم دارد. رئیس مدینه فاضله باید متناسب با استحقاق هر فردی از افراد همه آنها را از این خیرات و امکانات بهره مند سازد، زیرا محروم ساختن یا کاستن سهم هر فردی، ظلم به اوست. همچنین از نظر وی بنیان و قوام و عمران مدینه فاضله به عدل و داد است (۱۸).

اصل تدریج: یکی دیگر از اصول تربیتی غزالی که از تحلیل محتوای کتب به دست آمد اصل تدریج بود. از نظر غزالی نسبت به اصل تدریج دو رویکرد عام و خاص دارد. در رویکرد عام مراد وی از تدریج روند تربیت با رشد تدریجی متربی است. خداوند بنا بر سه سنت هام تدریج،

می کند. مطالعه نظرات این صاحب نظر ما را با روش آموزش و نظام آموزشی در ایران گذشته آشنا می سازد و از آن جا که این نظرات حاصل شده از فرهنگ ما و متناسب با آن می باشد، می تواند پشتیبان دست اندرکاران تعلیم و تربیت باشد، گرچه این آرا از قدمت تاریخی برخوردار است و در دوره حاضر نیز تغییرات و تحولات گسترده ای در زمینه تعلیم و تربیت صورت گرفته است، با این وجود، تا حد بسیاری قابل مطابقت با دیدگاههای نو است و می توان، در توانگر ساختن محتوا و روش تربیت از آن بهره گرفت (۱۶). در این پژوهش به دنبال جوابی برای این سوال هستیم که در زمینه اصول تربیت اجتماعی غزالی چه دیدگاههایی دارد؟

اصول غزالی در تربیت اخلاقی

با بررسی آرای تربیتی غزالی در تربیت اخلاقی می توان اصول زیر را در تربیت اخلاقی دارای اهمیت بالا دانست

اصل همگانی بودن آموزش^۹: یکی از اصول تربیتی غزالی که از تحلیل محتوای کتب به دست آمد اصل همگانی بودن آموزش بود. این اصل از دو زیر طبقه شامل آموزش عمومی و آموزش انسان تشکیل شده است. آموزش عمومی از مفاهیم عمومی بودن امر آموزش و پرورش و طبقاتی نبودن امر آموزش تشکیل شده است برای مثال غزالی در آثارش بیان می دارد که ارزش آموزش و پرورش می توان عمومی بودن آن را استفاده کرد و اینکه تمام قشرهای جامعه به میزان استعداد و توان خود، باید از آموزش و اخلاق بهره مند شوند و این امر طبقاتی نبوده و مختص به افراد باهوش نیست (۱۷).

اصل بقا جامعه^{۱۰}: یکی دیگر از اصول تربیتی غزالی که از تحلیل محتوای کتب به دست آمد اصل بقا جامعه بود. این اصل از دو زیر طبقه توجه به بقا و استمرار نسل تشکیل شده است. طور مثال از نظر غزالی بقا طلبی که در قالب داشت فرزند تحقق می یابد. همچنین استمرار نسل از دو مفهوم داشتن فرزند و استمرار فرزند تشکیل شده است. از نظر وی بقا طلبی در استمرار نسل تحقق می یابد (۱۷).

اصل حقوق انسان^{۱۱}: یکی دیگر از اصول تربیتی غزالی که از تحلیل محتوای کتب به دست آمد اصل حقوق انسان بود. این اصل از دو زیر طبقه کرامت انسانی و لزوم احترام به انسان تشکیل شده است. از نظر غزالی پدر و مادر موظفند حقوق کودک را رعایت کنند. باور عمیق غزالی به اصل کرامت ذاتی انسان است که او را واداشته است. گوهر کودک را پاک و نفیس بداند که به فطرت توحیدی زاده می شود. کرامت، اساس تربیت از نگاه اوست و بر این اساس است که احترام به کودک و رعایت جنبه های گوناگون حقوق او را مطرح می کند و کودک را به جرم کودکی از کودک بودن محروم نمی کند و از او مردوارگی نمی خواهد. همچنین از نظر غزالی کودک باید از احترام بزرگترها برخوردار باشد (۱۸). اصل پیرایش محیط: یکی دیگر از اصول تربیتی غزالی که از تحلیل محتوای کتب به دست آمد اصل پیرایش محیط بود. این اصل از دو زیر طبقه شامل تاثیر از محیط و تاثیر محیط بر اخلاق تشکیل شده است. از نظر غزالی وراثت و محیط، اراده و خواست متربی

که نه به گفته جان دیویی دو روی یک سکه بلکه لازم و ملزوم یکدیگرند. غزالی کمال مطلوب تربیت را در مراقبت از نفس و رسیدن به حد اعتدال و فضیلت می‌داند، در عین حال پرورش جسم کودک را لازمه این کمال می‌شناسد و این دو مهم را به وجهی بسیار دقیق و صریح، مستدل و عملی در آثار گرانبهای خود از جمله احیاء و کیمیا پرداخته است، لیکن عمده نظرات تربیتی او که شامل اهداف، روش، سازمان و برنامه درسی است، در کتاب نصیحة الملوک، ای فرزند، (ایها الولد) الادب فی الدین و فاتحة العلوم منعکس است.

نتایج بررسی آرای تربیتی غزالی نشان داد که اصول تربیت اخلاقی از دید وی عبارتند از ۱- اصل همگانی بودن آموزش ۲- اصل بقا جامعه ۳- اصل حقوق انسانها ۴- اصل پیرایش محیط ۵- اصل مسئولیت اجتماعی ۶- اصل تاثیر متقابل برهم ۷- اصل جامعه محوری تربیت ۸- اصل مساوات ۹- اصل تدریج ۱۰- اصل تفرّد ۱۱- اصل فعالیت. در پایان باید گفت نظرات تربیتی این مربی بزرگ بر دو بنیاد ارزشی مهم الهی- انسانی و سه رکن نفس، الخلاق و علم استوار است که بعد از گذشت نه قرن هنوز عمدتاً سر خطهای مهم تربیت نظری و عملی را تشکیل می‌دهد و جا دارد دست‌اندرکاران تربیت به بررسی و بازیابی اندیشه‌های تربیتی این متفکر بزرگ بپردازند. متفکری که پنج قرن پیش از رسوبه پاکي گوهر کودک اشاره کرد و نهصد سال پیش از راجرز، آلپورت و یونگ به سالم سازی شخصیت کودک‌اندیشید و راههایی برای تحقق عملی آن ارائه نمود.

ملاحظه‌های اخلاقی

در این پژوهش مروری با معرفی منابع مورد استفاده، اصل اخلاق امانت داری علمی رعایت و حق معنوی مولفین آثار محترم شمرده شده است.

واژه نامه

1. Education	تعلیم و تربیت
2. International war	جنگ بین الملل
3. Unesco	یونسکو
4. Ethical challenges	چالش‌های اخلاقی
5. Ethical education	تربیت اخلاقی
6. Ethical behavior	رفتار اخلاقی
7. Islamic culture	فرهنگ اسلامی
8. Human civilization	تمدن انسانی
9. Globalization of education	همگانی بودن آموزش
10. Survival of society	بقا جامعه
11. Human rights	حقوق انسان
12. Responsibility	مسئولیت
13. Society centered education	جامعه محوری تربیت
14. The principle of equality	اصل مساوات
15. Gradual principle	اصل تدریج

انتفاق صنع و رعایت مصلحت مخلوق، همه صفات و نیروهای انسانی را بود و نمود تدریجی بخشیده است. غزالی از رویکرد خاص به این اصل، تدریج در تعلیم و تربیت را خواسته و بارها در آثارش به آن پرداخته برای نمونه چون از آموزش علوم می‌گوید، اشاره می‌کند که هرگاه از پرداختن به نفس خویش و تطهیر آن آسودی و توانستی گناه درون و بیرون را وانهی به آموزش واجبات کفایی بپرداز و در این کار تدریج را رعایت کن. از نظر وی خداوند همه صفات و نیروهای انسانی را بود و نمود تدریجی بخشید (۱۷).

اصل تفرّد: یکی دیگر از اصول تربیتی غزالی که از تحلیل محتوای کتب به دست آمد اصل تفرّد بود. از نظر غزالی توجه به مراحل متفاوت رشد در زمان تشویق، از نکات مهمی است که باید مد نظر قرار گیرد. و نیز غزالی به وجود افتراق‌های افراد اعتقاد داشت. از نظر غزالی اگر بنا بود کسان همالان باشند و جملگی یک یار کنند زندگی مختل بود. تفاوت‌های سرشتی روح را نباید انکار کرد (۱۸).

اصل فعالیت: یکی دیگر از اصول تربیتی غزالی که از تحلیل محتوای کتب به دست آمد اصل فعالیت بود. غزالی آداب کسب و کار را مطرح می‌کند و معتقد است که دنیا منزلگاه آخرت است و انسان بدون کسب و کار نمی‌تواند نیازهای خود را برطرف کند. بنابراین لازم است که آداب کسب و کار را بشناسد. اگر آدمی خود و خانواده اش را از خلق بی‌نیاز کند و به دنبال کسب روزی حلال برود، در راه دین جهاد کرده است و این از بسیاری عبادات فاضل‌تر است. از نظر غزالی کودک باید خودجوش باشد و بیاموزد که چگونه باید آموخت. وی می‌گوید می‌خواهی راز سخن رسول خدا که فرمود یس قلب قرآن است را بدانی؟ اما بهتر است این را به خودت واگذار کنم تا خود آن را دریابی. با این کار انگیزه ات برای دریافت کشف حقیقت بیشتر می‌شود (۱۷).

نتیجه‌گیری

غزالی با کسب دانش و معرفت از محضر استادانی چون فارمدی و امام الحرمین ابوالمعالی جوینی آمادگی پیدا کرد با دانش‌های زمان خود مانند فقه، اصول، کلام، جدل و فلسفه تا آنجا آشنائی پیدا کند که سر آمد اقران خود گردد و با ارائه اندیشه‌های نو در شئون مذهبی و علمی مسلمانان، انقلابی بزرگ ایجاد نماید و مطالبی گوید که از فهم عامه مردم آن زمان بالاتر باشد. غزالی با طرح مطالبی که خاص ذهن نقاد و روشن بین او بود، بساط علمای قشری را برهم زد و علم کلام را که ریشه عقاید مذهبی بود، به گونه‌ای طرح نمود که مخالف ظاهر بینان را بر انگیخت و آنجا که سخنان صوفیه مخالف نص صریح شریعت بود با آنها به انتقاد بر می‌خاست و به اصلاح آن می‌پرداخت. به ظواهر شرع جزمیت نشان نمی‌داد و موارد خلاف عقل را رد یا تأویل می‌نمود. غزالی اگر چه بعد از انقلاب روحی بزرگی که به او دست داد راه عرفان و تصوف پویید، لیکن این تحول موجب شد که مهمترین نکات تربیتی را در قالب کلامی گوید که تا آن زمان هیچ فیلسوف و متفکری به آن ظرافت نگفته بود. غزالی حکمت نظری و عملی را چنان به هم آمیخت

References

1. Shariatmadari A. Principles and philosophy of education. 1st ed. Iran/Tehran: Amirkabir Publication. 2013. (In Persian).
2. Attar S, Nateghi F, Erfani N. Assessment of the content of social studies textbooks based on the character education approach in moral education. *Ethics in Science and Technology*, 2021; 16 (1) :43-50. (In Persian). Dor: <http://dorl.net/dor/20.1001.1.22517634.1400.16.1.7.0>
3. Shokouhi G. Education and its stages. 1st ed. Iran/Mashhad; Astan-e-Ghods Publication. 1994. (In Persian).
4. Maleki S, Mostafavi S. Theory of justice in Plato's republic. *Analytic philosophy*, 2016;12(28): 141-173. (In Persian).
5. Heydarizadeh N, Esmaceli Z, Farajollahi M, Safae T. Design and validation of moral education appropriate to characteristics Elementary students in Iran Emphasizing the document on the fundamental transformation of education. *Journal of Research in Educational Science*, 2018;12 (Special Issue): 231-247. (In Persian).
6. Nobakht S. Explanation and criticism of social education based on Plato's utopia theory based on Farabi's opinions. [M.A. thesis]. Tarbiat Modarres University, Iran. 2008. (In Persian).
7. Moradi Mokhles H, Heidari J. Dialectic constructivism as a Platform for the realization of ethics education. *Ethics in Science and Technology*, 2020; 14 :45-52. (In Persian). Dor: <http://dorl.net/dor/20.1001.1.22517634.1398.14.5.8.5>
8. azad, M., golestani, H., & bakhtiarnaserabadi, H. A study of the principles, goals, principles and methods of moral education from the perspective of Mohammad Ghazali. *Political Sociology of Iran*, 2021; 3(4): 6318-3641. (In Persian). doi: <https://doi.org/10.30510/psi.2022.300338.2157>
9. MORadi Mokhles H, Heidari J, Pooti N. Development of ethical education along with the components of critical thinking. *Ethics in Science and Technology*, 2018; 13 (3) :8-15. (In Persian). Dor: <http://dorl.net/dor/20.1001.1.22517634.1397.13.3.2.8>
10. Iranshahri B. Comparative study of Rousseau's, Kant's and Farabi's views on education. 2nd International Conference on New Findings of Science and Technology. Qom: Soroush Hikmat Mortazavi Center for Islamic Studies and Research. 2016. (In Persian).
11. Farmahini Farahani M, Faghihi A, Najafi H. Examining the practical methods of teaching in the education system of Hakim Abu Nasr Farabi. Conference on Applied Methods in Islam. University of Sistan and Baluchistan. 2013. (In Persian).
12. Zarrinkoob A. Running away from school: about the life and thought of Abu Hamed Ghazali. 1st ed. Iran/Tehran: Amirkabir Publication. 1990. (In Persian).
13. Saheb Al-Zamani N. Gods of two Kaaba. 1st ed. Iran/Tehran: Ataei Publication. 1968. (In Persian).
14. Nejati MO. Psychology from the perspective of Muslim scholars. Translated by Beheshti S. 1st ed. Iran/Tehran: Roshd Publication. 2006. (In Persian).
15. Entezari A, Asadpour A. Analysis of Imam Mohammad Ghazali's demographic thoughts On migration (spatial displacement). *Journal of Social Theories of Muslim Thinkers*, 2020; 10(1): 185-210. (In Persian). doi: <https://doi.org/10.22059/jstmt.2020.77812>
16. Homaei J. Ghazalinameh. 3rd ed. Iran/Tehran: Arghavan Publication. 2014. (In Persian).
17. Ghazali M. Revival of religious science. Translated by Kharazmi M. Iran/Tehran: Cultural and Scientific Publication. 1973. (In Persian).
18. Ghazali M. The alchemy of happiness. Gathered by Khadiv Jam H. Iran/Tehran: Cultural and Scientific Publication. 2001. (In Persian).